

Din Sosyolojisi Araştırmaları

E-ISSN: 2791-8998

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 8, Yıl/Year: 2025 (Nisan/April)

Zeki Arslantürk’e Göre Sosyoloji ve Milli İnşacı Sosyologlar

Sociology According to Zeki Arslantürk and National Constructivist Sociologists

Ebubekir Değerli

Ebubekir Değerli Din Hizmetleri Uzmanı, Burdur İl Müftülüğü, Burdur/Türkiye

edegerli.ed@gmail.com / <https://orcid.org/0000-0002-7230-3567>

Muhammed Özdil

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Özdil, Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Isparta/Türkiye

muhammed.ozdil@gmail.com / <https://orcid.org/0000-0001-9074-7981>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 15.01.2025

Kabul Tarihi/Date Accepted: 23.04.2025

Yayın Tarihi/Date Published: 30.04.2025

Atıf / Citation: Değerli, Ebubekir- Özdil, Muhammed. “Zeki Arslantürk’e Göre Sosyoloji ve Milli İnşacı Sosyologlar”. *Din Sosyolojisi Araştırmaları* 5/8 (Nisan/April 2023) 100-116.

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Öz

Sosyoloji bilimsel bir alan olarak yaklaşık iki yüzyıllık bir geçmişe sahiptir. Ortaya çıkışından günümüze kadar ilgilendiği temel toplumsal yapı, süreç ve ilişkilerin yanı sıra belli başlı birtakım paradigmalara şekillenmiştir. Toplumsal olanın karmaşıklığı farklı sosyolojik ekollerin ortaya çıkmasını adeta zorunlu kılmıştır. Çünkü toplumsal yapı ve olayların bütünsel ve tek nedenli açıklamalarının değişen bir fenomen olarak toplumsal olguların karakteristiğinden dolayı her zaman ve her toplum için geçerli olmayışı birbirinden farklı ve çok nedenli bakış açılarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Sosyolojinin bu tek tip olmayan yapısı Türk toplumbilimde ve sosyologlarında karşılık bulmuştur. Bu toplumda da sosyoloji anlayışları ve sosyologlar farklı paradigma ve ekollerin temsilcisi olagelmıştır. Bu doğrultuda bu makalede günümüz Türk sosyologlarından ve aynı zamanda din sosyologlarından biri olan Zeki Arslantürk'ün sosyoloji anlayışı, sosyolojiyi ele alış biçimi ve bir Türk sosyologu olarak nerede durduğu ele alınmaktadır. Bu çalışmada Arslantürk'ün sosyolojiye yüklediği anlam, sosyolojik analiz yapma tarzı ve kendine dayanak aldığı görüşler ile tarihsel referansları bağlamında Türk İslam sosyolojisi hakkındaki görüşlerine yer verilmektedir. Çalışmanın ana eksenini bilimsel kitap ve makalelerindeki görüşleri bağlamında Arslantürk'ün Türk sosyoloji geleneğindeki yerine işaret etmek oluşturmaktadır. Arslantürk yakın tarihte hem Türk sosyolojisi içinde hem de Türk din sosyolojisinde ülkemizde bu alanda yetişen önemli bir bilim insanı olarak yer almaktadır. O Türk toplumunun Osmanlı'dan günümüze yapısını ve almış olduğu yeni şekli benimsediği sosyoloji ekolüne bağlı olarak açıklamaktadır. Netice itibarıyla sosyolojinin, toplumun en küçük yapı taşından başlayarak bütün grupları, oluşumları inceleyen bilim dalı olduğu gerçeğinden hareket etmek toplumdaki grupları açıklamada kullanışlı olduğu kadar toplumsal gerçeği ele alan kişilerin oluşturduğu bilimsel grupları da açıklama noktasında işlevseldir. Aynı topraklarda hayatını sürdüren insanların kolektif bilinçlerinin oluşmasına ve gelişmesine rehberlik ve önderlik eden yapıyı inceleyen bir bilim olarak sosyolojiyle toplumu anlamak, anlatmak ve gelecek nesillere aktarmak bağlamında ortaya çıkan akımlardan bir tanesi de “Milli İnşacı Sosyologlar”ın temsil ettiği gruptur. Arslantürk'ün bu geleneğin temsilcisi sosyologlara verdiği önem dikkat çekicidir. Türk sosyoloji geleneğinde ana akım bir damar olarak görülebilecek bu sosyologlar önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Arslantürk de bu geleneğe yaptığı güçlü vurgu ve kendi sosyoloji anlayışını buraya dayandırması ile bu geleneğin son temsilcisi olarak kabul edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Sosyoloji, Zeki Arslantürk, Sosyolojik Kuram, Milli İnşacı Sosyologlar.

Abstract

Sociology has a history of about two centuries as a scientific field. From its emergence to the present day, it has been shaped by certain paradigms as well as the basic social structure, processes and relations it deals with. The complexity of the social has almost necessitated the emergence of different sociological schools. Because the holistic and single-causal explanations of social structures and events are not always valid for every society due to the changing characteristics of social facts, which has led to the emergence of different and multi-causal perspectives. This non-uniform structure of sociology has found a response in Turkish sociology and sociologists. In this society, sociological understandings and sociologists have

been representatives of different paradigms and schools. In this context, this article discusses the sociological understanding of Zeki Arslantürk, one of today's Turkish sociologists and also a sociologist of religion, the way he handles sociology, and where he stands as a Turkish sociologist. This study includes Arslantürk's views on Turkish Islamic sociology in the context of the meaning he attributed to sociology, his style of doing sociology, the views he based himself on, and his historical references. The main axis of the study is to point out Arslantürk's place in the Turkish sociology tradition in the context of his views in his scientific books and articles. Arslantürk has recently taken his place in Turkish sociology and Turkish sociology of religion as an important scientist in this field in our country. He explains the structure of Turkish society from the Ottoman period to the present day and the new shape it has taken depending on the sociology school it has adopted. As a result, starting from the fact that sociology is a branch of science that studies all groups and formations starting from the smallest building block of society, it is useful in explaining the groups in society as well as functional in explaining the scientific groups formed by people who deal with social reality. As a science that examines the structure that guides and leads the formation and development of the collective consciousness of people living in the same lands, one of the movements that emerged in the context of understanding, explaining and transferring society to future generations with sociology is the group represented by the "National Constructivist Sociologists". The importance Arslantürk gives to sociologists who are representatives of this tradition is remarkable. These sociologists, who can be seen as a mainstream vein in the Turkish sociological tradition, fill an important gap. Arslantürk can also be considered the last representative of this tradition with his strong emphasis on this tradition and basing his own understanding of sociology on it.

Keywords: Sociology of Religion, Sociology, Zeki Arslantürk, Sociological Theory, National Constructivist Sociologists.

Giriş

Sayıda az ya da çok olması bir yana insanların tarih boyunca belirli bir grup içerisinde yaşadıkları iddiası sosyolojinin temel varsayımlarındandır. Dolayısıyla insanlar bir arada yaşama zorunluluğu ve tecrübesiyle kendi başına bir kenara çekilip hayatını idame ettirme çabasına girmemiş, her daim bir koloni, topluluk, kabile vb. gruplar içerisinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. İnsanlık tarihiyle birlikte insanın bireysel ya da toplum içindeki hal ve hareketleri, davranışları, yaklaşımları incelenmiş, gözlemlenmiş ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Zaman geçtikçe insanların yaşam tarzlarının belli başlı toplumsal değişimler bağlamında farklılaşmasıyla birlikte bilim de gelişmiş, yeni bilim dalları ortaya çıkmış, yeni buluşlar meydana gelmiştir. İnsanlığın varoluş sürecini inceleyen felsefe, tarih, dinler tarihi gibi bilimlerin kökeni çok eskilere dayanmaktadır. Kimisine göre İbn Haldun'la başlayan, fakat terim olarak sosyolojinin isim babalığını yapan Auguste Comte¹ ile toplumsal değişimler bağlamında şekillenen ve toplumları anlamayı ve açıklamayı amaçlayan sosyoloji ise bahsi geçen alanlara göre daha sonra bir modern dönem bilimi olarak ortaya çıkmıştır.

Ülkemizde; Ziya Gökalp, Prens Sabahattin gibi ilk milli sosyologlarımız olarak nitelendirebileceğimiz kişilerin önderliğinde ortaya çıkan sosyoloji, zamanla gelişmiş ve dikkatleri

¹ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, çev. Hüseyin Özel vd., (İstanbul: Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2008), 45.

çekmeyi başarmıştır. Sosyoloji ilmiyle meşgul olan bilim insanları içinde yaşadıkları kültürel yapıyı ve aynı zamanda siyasi farklılaşmaların olduğu toplumu bu yeni bilim bağlamında değişen tarihsel şartların gereği olarak incelemişlerdir. İlk milli sosyologlarımız denk geldiği dönem itibariyle, Osmanlı İmparatorluğunun sonuna, Cumhuriyet'in ilk yıllarına rastlamaktadır.

Bir söyleşisinde kendinizi nasıl tarif edersiniz sorusuna “Türk İslam Ülküsüne bağlı bir hoca”² cevabını veren Zeki Arslantürk de ülkemizde önce genel sosyoloji alanında, daha sonra ise din sosyolojisi alanında³ yetişmiş milli sosyoloji geleneğinin temsilcisi olan bir bilim insanıdır. Yazdığı kitap, makale vb. çalışmalarıyla Türk din sosyolojisine yön vermiş, yaşadığı zamanın gereklerine uygun şekilde bir bilim anlayışıyla sosyolojik analizler yaparak bu bilim dalının ülkemizde gelişmesine yadsınamayacak derecede bir katkıda bulunmuştur.

Bu makalede genel bir sosyolojik bakış açısından ziyade Zeki Arslantürk'ün sosyolojik analiz yapma şekli ve dahil olduğu kuramsal yapı ele alınacaktır. Çünkü sosyolojik olguları incelemek ve analizini yapmak hiçbir zaman herkesin üzerinde ittifak ettiği genel geçer kabullere göre oluşmamıştır. Sanayileşme sonrası toplumların oldukça karmaşık bir hal alması ve sosyal gerçekliğin çok boyutlu oluşu tek bir sosyoloji tarzıyla açıklanamamaktadır. Dolayısıyla sosyoloji tarihinde sosyolojik araştırma geleneklerinden bahsetmek daha gerçekçi olacaktır. Sosyolojinin ortaya çıkışı itibariyle kuramsal bir karakter arz eden bu yapısı günümüzde de devam etmektedir.⁴

Toplumsal gerçekliği pür sosyolojik analizler yaparak kavramak her zaman mümkün olmadığından sosyolojide ana akımları ve onların gerçekliği kavrayış tarzlarını takip etmek gerekmektedir. Bu durum ülkemizdeki sosyoloji geleneği için de geçerlidir. Bundan dolayı Zeki Arslantürk'ün özellikle vurguladığı milli inşacı gelenek de bu çalışmada temsilcileri bağlamında ele alınacaktır. Bu ve buna benzer çalışmalar en azından bir bilim dalındaki farklı akımlardan birinin zihin haritasını çıkarmak bakımından dikkatlere sunulabilir.

1. Arslantürk'e Göre Sosyoloji

İnsanları, diğer varlıklardan ayıran en büyük özelliği bir akla sahip olması ve düşünerek hareket edebilme yeteneğidir. Zira hayvanlar da fitrî bir zekâyı sahip olmasına rağmen bu zekâyı düşünerek değil içgüdüsel olarak yönetmektedir. Arslantürk; insanlar ile hayvanlar arasında bulunan ve kendince sosyolojinin ilgi alanını ifade bu farklılığı şu sözlerle ifade etmektedir.

² Uğur Gözel - Halit Gürleyik, “Prof. Dr. Zeki Arslantürk'le Hayatı ve Çalışmaları Üzerine Söyleşi”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 3 (2012), 171.

³ Fatma Odabaşı, “Prof. Dr. Zeki Arslantürk'e Göre Sosyoloji-Din İlişkisi ve Din Sosyolojisinin Konusu”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 5/5 (2011), 88.

⁴ Giddens, *Sosyoloji*, 42.

“Aklımla düşünmeye ve düşünce üretmeye ve kültür yaratmaya mecburum. Zira tabiat bana yarattığım kültür kadar yaşama hakkı tanımaktadır. Kültür yaratamayan varlıklar, kültür sahibi varlıklara tabî olurlar. İnsan bir yandan maddi varlıkları istismar ederek kendi emri altına alır, diğer yandan da diğer insanlarla ortaklık yapar. Sosyoloji bu ortaklığı kendine konu edinir.”⁵

Arslantürk, sosyolojinin tarifini yaparken iki ismi kendisine referans almıştır. Bunlardan birincisi ülkemizde sosyoloji alanında önemli bir yeri olan Amiran Kurtkan, bir diğeri ise Alman Sosyolog Jakobus Wössner’dir. Kurtkan’a göre “Cemiyeti hareket halinde bir bütün olarak ele almakla vazifeli bulunan sosyolojinin, her şeyden evvel açıklamak zorunda olduğu ilk kavramın, bizzat cemiyetin olacağı pek tabiidir... Cemiyet insan davranışını hem hürriyete kavuşturan, hem hudutlandıran, bir taraftan karşılıklı yardımlaşmalara imkân veren, diğer taraftan gruplaşmalara ve bölünmelere yol açan, değişen bir sosyal teşkilatlar ve münasebetler ağıdır”. Kurtkan sosyolojinin tanımından önce incelediği alan olan toplumun tanımı yapmakta bundan sonra “sosyoloji, sosyal münasebetler ve bunların teşkilatlanma tarzını ele alan bir bilimdir” şeklinde öz olarak tanımlamaktadır. Wössner’de “sosyoloji, belli bir kültüre mensup toplumun grup ve kurumlarında, sosyal süreçler tarafından şekillendirilmiş olan insan davranışlarının ilmidir” şeklinde tanımlamaktadır.⁶ Arslantürk’ün sayısız sosyoloji tanımlarından sadece bu ve benzerlerine yapmış olduğu vurgu kendi sosyoloji anlayışı ve tanımının da seçmeci bir nitelik taşıdığını göstermektedir.

Bu iki tanımdan hareketle Arslantürk, “bir yerde sosyolojinin bir parçalar bilimi olmasına hiç lüzum yoktur; o bütünle ilgilenmelidir. Diğer bir deyimle, sosyoloji araştırma konusu olarak kendine “toplumu” seçmeli ve çeşitli sosyal sistemlerin; toplumu meydana getiren kurumların birbirleriyle olan bağlarını açıklamaya çalışmalıdır”⁷ diyerek kendi sosyoloji tarifini bizlere sunmuştur. Netice itibarıyla Arslantürk’e göre sosyoloji bir bütünün bilimidir ve toplumsal yapıdaki parçaların birbiriyle uyumu ve işlevselliği ön plandadır.

İster iki kişiden oluşan bir aile olsun ister bir kabile olsun ister bir ülke olsun her ne şart ve durumla olursa olsun iki veya daha fazla insandan meydana gelen toplulukların (toplum) kendine has bir metodoloji bağlamında incelenmesi sosyolojinin ilgi alanına girmektedir. Burada Arslantürk’e göre önemli olan şey her halükârda “toplum” olarak nitelendirilen yapının bütüncül olarak ele alınması ve değerlendirmeye tabî tutulması gerektiğidir. Bütün bunların yanında

⁵ Zeki Arslantürk, *Din Sosyolojisine Giriş* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015), 21.

⁶ Arslantürk, *Din Sosyolojisine Giriş*, 40.

⁷ Arslantürk, *Din Sosyolojisine Giriş*, 41.

bahsettiğimiz grupların toplum olarak nitelendirilebilmesi için fertlerin birbirinden habersiz olmaması, etkileşim içinde olmaları ve mensubiyet duygusu taşımaları şarttır. Esasen sosyolojinin konusu toplumu oluşturan fertlerin ilişkisidir. Bu durumu Arslantürk, “Sosyolojinin ilgi alanı, en az iki kişinin karşılıklı kalıplaşmış; tiplleşmiş ve modelleşmiş davranışlarıdır”⁸ diyerek açıklamaktadır.

İnsan yaratılış itibarıyla farklı özelliklere sahip bir varlıktır. Bu farklılıklar insanın davranışlarında da kendini göstermektedir. İnsanda biyolojik, psikolojik ve sosyal olmak üzere üç tür davranış gözlemlenmektedir.⁹ Burada sosyolojiyi ilgilendiren davranış “sosyal davranış”tır. Çünkü insanın biyolojik ve psikolojik davranışları bizzat kendisini ilgilendirirken, sosyal davranışları ise toplumu ilgilendirmektedir. Bir davranışın sosyal davranış olabilmesi için iki şarta ihtiyaç olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunlar;

- Fertler arası karşılıklı haberdarlık (etkileşim ve iletişim)
- Ortak mensubiyet duygusu (grup şuuru)dur.¹⁰

Görüldüğü üzere sosyoloji insanların birbirleriyle karşılıklı ilişkilerinden meydana gelen davranışları da incelemektedir. Bu durum sosyolojinin aslında temel konularından birini ortaya çıkarmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi iki veya daha fazla kişi arasında karşılıklı olarak meydana gelen her anlamlı davranış ve fiil sosyolojinin bizzat konusudur. Arslantürk'e göre burada dikkat edilmesi gereken husus fertlerin karşılıklı etkileşimlerinin yanı sıra aralarında duygusal, kan bağı vb. nedenlerden oluşan bir bağın da bulunması gerektiğidir.

Bir toplumun varlığından bahsedebilmek için fertler arasında nasıl ki benzerlikler bulunmak zorunda ise farklılıkların da bulunması mecburidir. Fertlerin, dolayısıyla toplumun bu benzerlik ve farklılıklarını inceleyen sosyoloji disiplini bilimsel bir alan olarak ön plana çıkmaktadır. Toplumun (fertlerin) en büyük benzerlikleri ortak bir alanda yaşamaları ve ortak hedef taşımalarından dolayı aynı kültüre sahip olmalarıdır. Bu durumu Arslantürk şu sözlerle ifade etmektedir; “fertleri ve toplumları birbirlerinin benzeri yapan özellikler arasında en önemlisi kültür birliğidir. Aynı kültüre sahip insan ve insan toplulukları her ne kadar birbirlerinden farklı görünse de, kültür birliğinden dolayı birbirlerine benzer yapıya sahiptirler.”¹¹

2. Arslantürk'e Göre Türk-İslam Sosyolojisi Tarihi

⁸ Arslantürk, *Din Sosyolojisine Giriş*, 16.

⁹ Zeki Arslantürk - M. Tayfun Amman, *Sosyoloji* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000), 16.

¹⁰ Arslantürk - Amman, *Sosyoloji*, 16.

¹¹ Arslantürk - Amman, *Sosyoloji*, 19.

Eserlerini incelediğimiz zaman Arslantürk; öncelikle Türk Sosyolojisinin tarihi köklerini ortaya çıkarmaya çalışmış daha sonra bu geleneğin yapısını ve aktarımlarını incelemiştir. İbn Haldun, Farabi gibi isimlerle başlattığı bu serüvende dünden bugüne kendince benimsediği önemli şahsiyetlerin düşüncelerine başvurmuş ve günümüze değin bu alanda adından söz ettirmiş sosyologlara eserlerinde¹² yer vermiştir. Arslantürk, Batıdaki sosyoloji anlayışının muhtevası ile Türk İslam sosyolojisinin muhtevasını birbirinden ayrı tutmuştur. Eserlerinde yer verdiği ifadelerden anlaşıldığı üzere Batı’da sosyolojinin menşei olarak felsefe karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu durum Türk İslam kültürü söz konusu olduğunda (Türk-İslam) tarih menşei olarak karşımıza çıkar. Her ne kadar bu kaynaklık eden alan farklı tarihsel ve kültürel kodlara sahip olsa da akıllara modern Türk sosyoloji geleneği acaba Batı’da gelişen sosyolojinin bir yansıması veyahut bir taklidi midir? sorusunu gündeme getirmektedir. Bu durumu Arslantürk; ülkemizde sosyoloji alanında kendini ispatlamış büyük Türk sosyologu Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun şu ifadeleri ile açıklığa kavuşturmaktadır; “Sosyoloji ismi gibi cismi itibariyle de bir Batı ilmidir. Doğru olan bu hükmün yanında yine doğru olan bir düşünceye yer vermek lazımdır, başka isimler altında sosyoloji anlayışlarına uygun düşünce akımları bizim düşünce tarihimizde de bulunabilir.”¹³

Düşünce tarihimize baktığımız zaman Selçuklular ve Osmanlılar’da içtimai meselelerin anlaşılması ve sorunların çözümü için farkında olmadan da olsa sosyolojik yaklaşım ve tavırların sergilendiği görülmektedir. Bu durum yaklaşımlarıyla öne çıkan düşünürlerimizin sosyoloji ya da sosyal düşünme alanında hem Türk toplumunda hem de Batı’da önemli bir yere sahip olduğunu gösterir. Yüzeysel bir bakışla İbn Haldun’un öncesinde bile toplumsal konuları sorunsallaştıran düşünürlerin olduğu görülecektir. Bunlardan iki tanesini Türk sosyoloji geleneğine sembolik bir başlangıç noktası belirlemek için vurgulayabiliriz: Farabi (870-950) ve Yusuf Has Hacıp (XI. yüzyıl). Farabi’nin “Medine’tü’l Fazıla”¹⁴ isimli eseri hem Türk sosyoloji tarihi için hem de genel sosyoloji tarihi için önemli bir referans olarak görülebilir. Yine Yusuf Has Hacıp’in “Kutadgu Bilig”¹⁵ adlı meşhur eseri de muhtevası itibariyle sosyal konuları gündeme getirmesi yönüyle bilim olarak sosyoloji öncesi genel sosyoloji tarihi ve Türk sosyoloji tarihi için dikkatleri çekmektedir.¹⁶

¹² Zeki Arslantürk, *Din Sosyolojisi Din Sosyolojisinin ‘Nedir’liği* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014); Arslantürk - Amman, *Sosyoloji*; Zeki Arslantürk, *Türk-İslam Düşünce Tarihinde Sosyal Düşünme Geleneği ve Milli İnşacı Türk Sosyologları* (Ankara: Ertem Kafkars Yayınları, 2022).

¹³ Arslantürk-Amman, *Sosyoloji*, 111.

¹⁴ Farabî, *İdeal Devlet*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017).

¹⁵ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, çev. Ayşegül Çakan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015).

¹⁶ Arslantürk-Amman, *Sosyoloji*, 112.

Yine Selçuklular ve Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde, toplumsal düzeni sağlamak ve sosyal adaleti tesis etmek için özellikle hükümdarlara yazılan dini ve toplumsal içerikli nasihat veren eserlerin büyük bir yekûn tutması da göze çarpmaktadır. Nasihat veren bir çeşit siyasetname diyebileceğimiz bu eserlerin yazımı Osmanlı'nın yıkılış sürecine kadar devam etmiştir. Bir gelenek haline gelen bu eserlerde teorik ve pratik siyasete yönelik bilgilerin yanı sıra iktisadi ve toplumsal düşünceler de yer almaktadır. Bu geleneğe dikkat çeken Arslantürk bir nevi akım haline gelen bu durumu kavramsallaştırarak “ıslahatçı sosyoloji” ismiyle nitelemektedir. Bu bağlamda Kâtip Çelebi, Mustafa Nâima, Koçi Bey, Ali Paşa gibi alimler Türk sosyoloji geleneğinin Osmanlı dönemi temsilcileri olarak kabul edilebilir.¹⁷

Bu dönemde öne çıkan isim Nâima'dır. Arslantürk, Naima hakkında kapsamlı bir doktora tez çalışması¹⁸ yapmıştır. Meşhur bir Osmanlı tarihçisi olan Naima devletin resmi tarihçisi (vak'anüvis)dir.¹⁹ Nâima, sadece kronolojik tarihçilik yapmamış bunun yanı sıra duraklama ve gerileme dönemlerindeki Osmanlılar'ın içinde bulunduğu bu yeni ve olumsuz durumu, nedenlerini ve bu durumla baş etmeyi konu edinen bir sosyal tarihçilik örneği de sergilemiştir.²⁰ Nâima'nın sosyal tarihçiliği mensubu olduğu Osmanlı toplumu çözümlemesi bağlamındadır. O, özellikle devletin gerileme nedenleri üzerinde durarak diğer düşünürlerden farklı olarak bu duruma yol açan sebepleri iç nedenlere bağlamaktadır. Ona göre gerilemenin çözümü iç nedenlerin çözüme kavuşturulması ile mümkündür. Esasen Nâima da dış etkenlerin devlet üzerindeki etkisinin farkındadır ama o yine de çözümü içerde aramıştır. Arslantürk, Nâima'nın sisteminin eksik bir yönü olarak buraya dikkat çekmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti üzerinde araştırmalar yapan tarihçilerin devletin çöküş nedenlerini iç unsurlardan daha çok dış etkilere bağlamakta oldukları bir gerçek olarak görülmektedir.²¹

Arslantürk' göre Nâima'nın sosyal olaylara bakışı İbn-i Haldun ile oldukça benzer yönlerle sahiptir. O, İbn Haldun'un toplumu ele alışıdaki organizmacı yaklaşımını tek bir farkla benimsemiştir. İbn Haldun devletlerin de insanlar gibi doğup, büyüyüp, gelişip, öldüklerini tezini dillendirmektedir. Nâima da aynı şekilde organizmacı teorisinin bütün evreleri benimsedikten sonra, son evreyi zorunlu bir aşama olarak görmemektedir. Ona göre bu aşamada devletleri tarih

¹⁷ Zeki Arslantürk, “Türk Sosyolojisinde Erzurum Eklö: Fındıkoğlu Ziyaeddin Fahri: Hayatı, Eserleri ve Sistemi”, *Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum* (Erzurum 2007), 93.

¹⁸ Zeki Arslantürk, *Türk Sosyoloji Tarihinde Nâima'nın Yeri ve Osmanlı Devleti'nin Çöküş Sebepleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1979); daha sonra bu tez *Yokuşun Başında Nâima'ya Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2017) ismi ile kitap haline getirilmiştir.

¹⁹ Arslantürk, *Yokuşun Başında Nâima'ya Göre*, 49.

²⁰ Arslantürk-Amman, *Sosyoloji*, 114.

²¹ Zeki Arslantürk, *Türk-İslam Düşünce Tarihinde*, 95.

sahnesinden silinmekten koruyucu tedbirlerin varlığı söz konusudur; ortaya çıkan sorunların çözümüyle devletlerin -ki burada söz konusu olan Osmanlı Devletidir- kurtulabileceğini düşünmektedir. Bu kurtuluşun reçetesi de “hazik bir hekim”e ait “akıl”dır, sosyolojik deyimle “büyük adam sosyolojisi”dir.”²² Nâima, İbn Haldun’un teorisine yaptığı bu ekleme ile aslında yeni bir bakış açısı geliştirmiş ve Türk-İslam Sosyolojisinde kendisine önemli bir yer edinmiştir.

Yakın çağa geldiğimizde; Arslantürk’e göre Türk Sosyolojisi, metot ve teknik olarak bir bakıma Batı’da gelişen sosyolojinin bir kopyası durumundadır. Önceleri işbirliği amacıyla ikili ilişkilerin yürütülmeye çalışıldığını daha sonraları ise Tanzimat Fermanı ile bu ilişkilerin tamamen batılılaşma hareketleri olduğunu ileri sürmektedir. Öyle ki zamanla bu hareketlerin bir akıma dönüştüğünü ve bizim de Batılılar gibi düşünmeye başladığımızı ve sosyoloji biliminin de ülkemize bu yolla girdiğini dile getiren Tuna’nın tezini savunmaktadır.²³ İlk dönem Türk sosyoloji tarihi kabaca dönemlere ayrıldığında 1839-1900 arası dönem ile 1900 sonrası dönem karşımıza çıkmaktadır. Buradaki ilk dönem daha çok Batı’dan bilgi ve görüşlerin devşirildiği buna mukabil ikinci dönemin ise belli başlı düşünce akımlarıyla ayıklama ve sentez yapıldığı söylenebilir.²⁴ Fakat burada Türkdoğan’ın dile getirdiği gibi sosyoloji ile ilgili çalışmaların metot ve teknikleri bağlamında Batı’yla sınırlı olduğu görülecektir. Türkdoğan’ın bu tespitine dikkat çeken Arslantürk çağdaş Türk sosyolojisinin en önemli sorunu olarak taklidi görmektedir. Taklidi, temeline ve merkezine alan bir geleneğin de milli bir karakter göstermemesi son derece olağan bir durumdur. Dolayısıyla özgün bir Türk sosyoloji geleneğinin olmayışı ya da oluşumunun gecikmesinin nedenleri burada aranmıştır.²⁵

Arslantürk, sosyolojinin ülkemize girişinin en büyük sebebi olarak Osmanlı Devleti’nin kurtuluşuyla ilgili meselelere çözüm üretme kaygısı olduğuna vurgu yapmaktadır. Nasıl ki Batı; yaşadığı toplumsal sıkıntıların çözümü için sosyoloji ilmine başvurduysa, Osmanlı da aynı sebeplerden dolayı sosyolojiye ilgi duymuş ve bu bilim dalını referans alarak çözüm üretme yollarına girmiştir. Osmanlı’da değişen şartlara ayak uyduracak yeni bir toplum inşa etme bağlamında çöküş toplumundan kurtulmak için sosyolojiyi kullanma niyetleri Batı ile benzerlik gösterse de devletin yıkılmasıyla sonuçlanmıştır. Arslantürk, bu durumu Osmanlı Devleti’nin çok milletli yapısının Batı toplumlarından farklı olmasıyla ve imparatorluk bakiyesi toplumsal

²² Arslantürk, *Yokuşun Başında Nâima’ya Göre*, 68.

²³ Korkut Tuna, “Türk Sosyolojisinin Batı Sosyolojisi İle İlişkisi ve Sonuçları”, 75. *Yılında Türkiye’de Sosyoloji*, (İstanbul, 1991) akt. Arslantürk-Amman, *Sosyoloji*, 129.

²⁴ Orhan Türkdoğan, *Çağdaş Türk Sosyolojisi* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003), 9.

²⁵ Arslantürk-Amman, *Sosyoloji*, 129.

dinamiklerinin yeni bir toplumsal yapı meydana getirme kararlılığında olamamasıyla açıklamaktadır.²⁶

Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinin hızlandığı ve sona doğru gelindiği aşamalarda birçok ideolojik ve düşünsel çözüm önerileri gündeme gelmiştir. Arslantürk de bu akımlara temas etmeyi gerekli görmektedir. Çünkü Türk sosyoloji geleneğinin oluşması tam da bu akımların teorik ve pratik toplum kurgularıyla temellenmiştir. Tarihsel ve toplumsal bir arka planla beslenen bu akımlar toplumu bir arada tutacağını düşündükleri bir unsuru acil bir şekilde öne çıkararak adeta sosyolojik ve tarihsel bir gerçeklik olarak sınanmışlardır: Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımları bu dönemin birer kurtuluş reçetesi olarak tarih sahnesinde yer almışlardır. Bu akımlar her ne kadar Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını engelleyemese de yeni kurulacak olan toplumsal modele siyasi, ekonomik ve düşünsel tecrübelerle yol gösterici olmuşlardır. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte mevcut yönetim biçimi tamamen ortadan kalkmış, Osmanlı İmparatorluğu resmi olarak bugünden sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Arslantürk, bu dönemden günümüze kadar geçen süreçte Türk sosyolojisinin gelişim sürecini ana hatlarıyla şu şekilde tasnif etmektedir: Sosyolojinin Türk Düşünce hayatına girdiği Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin dönemi ile Zihniyet ve metodolojik yaklaşımların Marksist Ekol, Türk İslam Sentezcileri, Batıcılar ve İslamcılar şeklinde ayrılaştığı dönem.²⁷

3. Milli İnşacı Sosyologlar

Arslantürk, Türkiye'de sosyolojiyi Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin ile başlatmakta, buradan da başta Ziya Gökalp²⁸ olmak üzere belli başlı bazı sosyologları Orhan Türkdoğan'a dayandırarak milli inşacı sosyologlar olarak tasnif etmektedir. Arslantürk'ün de dahil olduğu bu geleneğin sosyologları şunlardır: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Mümtaz Turhan, Amiran Kurtkan Bilgiseven, Orhan Türkdoğan, Mehmet Eröz ve Erol Güngör²⁹. Şimdi kısaca Arslantürk'ün bakış açısıyla milli inşacı olarak adlandırılan bu sosyologların temel düşüncelerine değinilecektir.

3.1. Ziya Gökalp (1876–1924)

Ziya Gökalp, Türk sosyolojisinin babası olarak kabul edilmektedir. İlk Türk sosyologu olarak adlandırılmayı hak eden Gökalp ile sosyoloji Türkiye'ye bir bilimsel faaliyet alanı olarak

²⁶ Zeki Arslantürk - Savaş Konuk, "Milli-İnşacı Türk Sosyolojisi ve Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Din Sosyolojisi Anlayışı", *Türk Dünyası Araştırmaları* 176 (2008), 20-21.

²⁷ Arslantürk- Konuk, "Milli-İnşacı Türk Sosyolojisi", 21.

²⁸ Arslantürk, *Türk-İslam Düşünce Tarihi*, 128.

²⁹ Arslantürk, *Türk-İslam Düşünce Tarihi*, 168-314.

girmiştir. Aynı zamanda Ziya Gökalp'in kurucusu olduğu ve temsil ettiği Türk sosyolojisi millici ve uyuşmacı model olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰ Gökalp'in modernleşme hareketleri bağlamında geleneksellikten modernliğe geçişi milli olan üzerinden şekillenmiştir. Tamamen Batıcı ya da İslamcı bir ideolojiden ziyade milliyetçilik bağlamında toplumu açıklayarak yeni toplumun inşasının buna bağlı olduğu iddia etmiştir. Bu iddiasıyla kendi döneminin şartları için gerçekçi bir milliyetçilik yaptığı söylenebilir.³¹

Gökalp Türk sosyolojisi tarihinde sembolik bir yere sahiptir ve üç cereyân olarak isimlendirdiği “Muâsırlaşmak, İslâmlaşmak ve Türkleşmek”³² sentezi ile Türk toplumunun o dönemde geçirmiş olduğu tarihi ve sosyolojik değişimi açıklamaya çalışmaktadır. Emile Durkheim'in sosyolojisini büyük ölçüde taklit eden Gökalp, dini alanda kendi geleneklerinden ve kültür kodlarından da tamamen sıyrılmamıştır. Çünkü beslendiği kaynaklara bakıldığında onun daha çok eklektik bir duruşunun olduğu söylenebilir. İslam düşünce tarihinde öne çıkmış olan Gazalî, İbn Sina, Farabî, İbn Rüşd gibi alimlerin yanı sıra, İbn Arabî, Mevlâna gibi mutasavvıflar ile Âşık Garip, Şah İsmail, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Tekin Alp ve Yusuf Akçura gibi milli şair ve ediplerden de izler taşımaktadır.³³

3.2. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (1901-1974)

1901 yılında Erzurum'da doğmuş olan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu 1924 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Felsefe bölümünü tamamlamıştır. Önce İçtimaiyat ve Ahlâk doçenti olan Fındıkoğlu daha sonra sosyoloji alanında doçent ve profesör olmuştur. Çalışma konuları daha çok iktisat sosyolojisi ve yöntembilim üzerinedir. Çeşitli takma isimler kullanmıştır; Dr. M. Sertkaya, Dr. M. Devecioğlu, A. Çilingiroğlu, Ali Hikmet ve en çok kullandığı Ahmet Halil. Fındıkoğlu'nun dil konusunda hassas bir duruşu bulunmaktadır. Zamanında öne çıkartılan Öztürkçe'ye çok itibar etmeyerek eski dil yapısını hem savunmuş hem de çalışmalarında kullanmıştır.³⁴

Fındıkoğlu'nun sosyolojik bakış açısı temelde millet olgusuna yaptığı güçlü vurguyla belirginleşmiştir. Onun milletin devamlılığında din ve dil fikrinin asli unsur olduğu görüşü millet

³⁰ Arslantürk-Amman, *Sosyoloji*, 130.

³¹ Orhan Türkdogan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2. Baskı, 1998), 318.

³² Ziya Gökalp, *Kitaplar*, haz. Şevket Beysanoğlu vd. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 45-49.

³³ Arslantürk, *Türk-İslam Düşünce Tarihi*, 128.

³⁴ Yaşar Sökmensüer, “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu”, *Türk Toplum Bilimleri* 2, haz. Emre Kongar (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988), 117-18.

anlayışı bağlamında şekillenmiştir. Arslantürk'ün tespitiyle Fındıkoğlu Türk sosyolojisi tarihinde “millici” ekolü temsil etmektedir. Burada yapılan vurgu ile o da bir milli inşa sosyoloğu olarak kabul edilmektedir.³⁵ Fındıkoğlu'nun konumunu ayrıca öteki üzerinden de anlamak mümkündür. Onun hem yaşamında hem de bilimsel alandaki eserlerinde görüleceği üzere eleştirisinin merkezinde Marksizm önemli bir yer almaktadır.³⁶

Fındıkoğlu milli sosyolojiyi, sadece sosyolojik çözümleme yapmak için değil aynı zamanda Türk toplumunun sosyolojik hemen her sorununun çözümüne de katkı sağlamak olarak görmüş ve buna yönelik çalışmıştır. Türk sosyolojisinin çerçevesini genişleten sosyologlardan biridir. Etnik sosyolojiden göçler ve nüfus sosyolojisine, sanayileşme ve kentleşmeden dil sosyolojisine kadar birçok sosyolojik alt alana yönelik çalışmalar yapmıştır³⁷. Onun sosyoloji anlayışı salt toplum tasviri şeklinde olmayıp merkeze aldığı Türk toplumunun varlığını istikrarlı bir şekilde sürdürebilmesine yönelik çözüm odaklıdır. Bu duruşuyla onun konumu milli inşacı sosyologlardan biri olma vasfını güçlendirmektedir.³⁸

3.3. Mümtaz Turhan (1908-1969)

Mümtaz Turhan yüksek öğrenimi ve uzmanlığını temelde psikoloji üzerine yapmış olmakla birlikte çalıştığı alan sosyal-psikolojidir. Dolayısıyla Turhan sadece psikoloji bilimi yapmamış aynı zamanda Türk toplumunda kültür değişmelerini de araştırdığı için milli-inşacı sosyal bilimcilerden biri olarak bu ekolün sosyal-psikoloji ayağını temsil etmektedir.³⁹ Milli inşacı Türk sosyoloji ekolü temsilcilerinin sosyolojik olguları incelerken toplumu meydana getiren bütün yapısal unsurlara değinmiş olmaları önemlidir. Çünkü sosyolojik analizler yaparken toplumsal unsurlara yaklaşım tarzı paradigmalara bağlı olarak değişebilmektedir. Bu bağlamda doğrudan din sosyolojisi yapmasa da dine kayıtsız kalmayan Turhan milli inşacı ekolün yaklaşımı sürdürmüştür.⁴⁰ Turhan, “Kültür Değişmeleri” kitabında Türk toplumunun değişimini bütün boyutlarıyla ele almaya çalışmaktadır. Bu noktada manevî sahadaki kültür değişmeleri de ilgi alanına girmektedir.⁴¹

3.4. Amiran Kurtkan Bilgiseven (1926-2005)

³⁵ Arslantürk, *Türk-İslam Düşünce Taribinde*, 171.

³⁶ Kemalettin Taş, “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Sosyolojik Görüşleri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2000), 608.

³⁷ Sibel Sarıboğa, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun İlmî Hayatı, Milli Kültür ve Dil Anlayışı* (Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

³⁸ Arslantürk, *Türk-İslam Düşünce Taribinde*, 170-173.

³⁹ Arslantürk, *Türk-İslam Düşünce Taribinde*, 186.

⁴⁰ Arslantürk, *Türk-İslam Düşünce Taribinde*, 187.

⁴¹ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri -Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik-* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 4. Baskı, 2002), 84-88.

Sosyolog Amiran Kurtkan Bilgiseven 'Türk-İslam Sentezcilerinin daha çok din-toplum ağırlıklı düşünürü olarak kabul edilmektedir. Arslantürk'ün benzetmesiyle Türk Sosyolojisinin Max Weber'idir. Bilgiseven sosyolojik teoriler ile Türk İslam kültürünü karşılaştırarak Türk toplumunu anlamaya, açıklamaya çalışmaktadır.⁴² Muhafazakâr milliyetçi bir çizgide duran Bilgiseven millî endişe sahibi bir sosyolog olarak sosyoloji anlayışında sadece din sosyolojisi merkezli değil bütüncül sosyolojik bir bakış sahibidir. Ülkemizde yeterince öne çıkarılmayan bir bilim insanı olarak Bilgiseven aktarmacı sosyoloji yerine milli ve kültürel değerleri öne çıkarıcı bir tutum sergilemiştir.⁴³

Bilgiseven gerek yaklaşımı gerek düşünceleri gerekse ele aldığı konular açısından bir yanıyla özgün bir yanıyla da milli inşacı geleneğin temsilcisi bir bilim insanıdır. Neredeyse hayatının her döneminde gelecek nesillere bir eser bırakmak için gayret göstermiştir. Bilgiseven'in Fındıkoğlu'nun deyimi ile "verilerden, bulgulardan ve malzemeden iyi helva yapabilen" bir bilim insanı olarak vasıflanması ve yüksek bir muhakeme gücü, tasnif ve sentez kabiliyetinin olması öne çıkan özelliklerindendir.⁴⁴

3.5. Orhan Türkdoğan (1926-2024)

Orhan Türkdoğan öncelikle durduğu yeri bilen bir bilim insanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Arslantürk'e kendisi hakkında verdiği tanımlamaya göre o bir milli inşacıdır.⁴⁵ Sosyoloji lisans eğitimi alan hoca akabinde bu alanda uzmanlaşmıştır. Özellikle hocalarının etkisiyle ideolojik olarak durduğu yer belirgin bir şekil almıştır. Z. F. Fındıkoğlu ve Mümtaz Turhan onun hocaları olmuştur. Dolayısıyla milli inşacı ekolün temsilcisi olan bu hocaların onun milli inşacı sosyologlardan biri olmasında etkisi büyüktür.⁴⁶ Yazdığı onlarca bilimsel kitabın isimleri ve sorun ettiği meseleler de onun sosyoloji anlayışında nasıl bir ekolün temsilcisi olduğunu gösterir mahiyettedir.⁴⁷

3.6. Mehmet Eröz (1930-1986)

Mehmet Eröz, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun hem öğrencisi hem de temsil ettiği ekole mensuptur. Birlikte çalıştığı Amiran Kurtkan Bilgiseven Hoca ile milli inşacı ekolün bir

⁴² Arslantürk, *Türk-İslam Düşünce Taribinde*, 198.

⁴³ Erkan Dikici, *Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Sosyolojik Fikirleri* (Konya: Eğitim Yayınevi, 2020).

⁴⁴ Arslantürk, *Türk-İslam Düşünce Taribinde*, 206.

⁴⁵ Arslantürk, *Türk-İslam Düşünce Taribinde*, 256.

⁴⁶ Arslantürk, *Türk-İslam Düşünce Taribinde*, 258.

⁴⁷ Arslantürk, *Türk-İslam Düşünce Taribinde*, 264-284.

temsilcisidir. Yaptığı çalışmalarda bu akımın temel varsayımlarını ve bakış açısını devam ettirmiştir. Türk toplumunda inanç ve kültür problemlerini konu edinen⁴⁸ makale ve eserleriyle durduğu paradigmatik yer ortaya çıkmaktadır. Özellikle Marksizm karşıtı duruşu yerini ve ideolojisini belirlemede kendini göstermektedir.⁴⁹ Eröz özellikle Türk Kültürü üzerinde yoğunlaşmış⁵⁰, bu kültürün maddi manevi ürünlerinin antropolojik, tarihsel yönlerine vurgu yaparak sosyolojik bir bakışla analiz etmiştir. Ayrıca uygulamalı alan araştırmaları ile Türk Kültürünün doğumdan ölüme kadar olan olgularının yanı sıra Yörükler, Alevîler gibi gruplarını da sosyolojik olarak inceleme konusu yapmıştır.⁵¹

3.7. Erol Güngör (1938-1983)

Erol Güngör bir süre hukuk fakültesinde okusa da daha sonra felsefe bölümüne geçmiştir. Sosyal psikoloji alanında hocası olan Mümtaz Turhan'ın asistanı olmuştur.⁵² Erol Güngör birbirine yakın iki akımın da model düşünürü ve bilim insanı olarak tebâruz etmiştir. O, hem Türk-İslam Sentezcileri ekolünün hem de milli inşacı geleneğin sahiplendiği önemli bir hocadır. Onun bu iki taraflı görünümü milli inşacı sosyologların temas ettiği fakat eksik bıraktığı bir alan üzerinden okunabilir. Güngör Türk-İslam bütünleşmesini hem savunmuş hem de uygulanabilir somut örneğine işaret etmiştir.⁵³

Sonuç

Bu makalede bir sosyolog olarak Zeki Arslantürk'ün sosyoloji anlayışı genel hatlarıyla ele alınmıştır. Sosyoloji tarihine özellikle Türk sosyoloji tarihine başlangıç olarak bilimsel bir disiplin şeklinde Batı'da ortaya çıkışından daha önceki süreçlere yaptığı vurguya dikkat çekilmiştir. Türk sosyolojisi tarihi aynı zamanda Türk din sosyolojisinin tarihine de referans içermektedir. Çünkü Türklerin modernleşme öncesi yaşamında toplumsal olan ile dinsel olanın iç içe oluşu ortadadır. Arslantürk de bu döneme vurgu yaparak hem sosyoloji anlayışıyla hem de sosyolojik analizler yapma tarzıyla sosyolojik geleneklerden birinin temsilcisi olduğu göstermektedir.

⁴⁸ Mehmet Eröz, "Çeşitli İdeolojiler Karşısında Türk Milliyetçiliği ve İslamiyet", *Töre* 21 (1973); Mehmet Eröz, "Türk Kültürünün Gelişme Seyrine Kısa Bir Bakış" *Töre* 4 (1971); Mehmet Eröz, "Türk Millî Birliğine Doğru", *Töre* 9 (1972).

⁴⁹ Arslantürk, *Türk-İslam Düşünce Taribinde*, 193.

⁵⁰ Fatma Özlem Kaya, *Mehmet Eröz'ün Toplum ve Din Anlayışı* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

⁵¹ Mustafa Talas, "Mehmet Eröz (1930-1986)" *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II*, der. M. Çağatay Özdemir (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2008), 307.

⁵² Arslantürk, *Türk-İslam Düşünce Taribinde*, 231.

⁵³ Arslantürk, *Türk-İslam Düşünce Taribinde*, 244-245.

Ülkemizde sosyoloji temelde iki ana akım ile temsil edilmektedir. Bunlar Marksist sosyologlar ile milli sosyologların temsil ettiği ekollerdir. Türk sosyolojisi sadece bu iki ana akımla sınırlı olmamakla birlikte bu ekoller Türkiye’de sosyolojik araştırmalar ve yaklaşımlar noktasında belirleyici olmuştur. Bunun dışında herhangi bir yere konumlandırılmayan sosyologların da olduğu söylenebilir. Burada dikkat çekilen husus değişim bağlamında ortaya çıkan temelde bir sosyal bilim olan sosyolojinin toplumsal olay ve olguları açıklarken hangi paradigmayı Türk toplumbilimcileri arasında ortaya çıkardığıdır.

Kendilerini özellikle öteki bağlamında tanımlayan toplumsal grupların bilimsel alanda da ideolojik olarak kamplaştığı görülmektedir. Bu bağlamda daha milliyetçi bir çizgiyi temsil eden sosyal bilimcilerin milli inşacı sosyoloji ekolünü tarihsel olarak ortaya çıkardığını ve bir gelenek oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu minvalde Zeki Arslantürk de milli inşacı sosyolojiye ve onun geleneğine yaptığı vurgu ile bu ekolün en son temsilcilerinden olduğunu yapmış olduğu sosyolojik analizler ve yaklaşım tarzıyla ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak bu makalede ele alınan konu herhangi bir şekilde sosyolojik araştırmalar yapma şekillerinin diğerlerinden üstünlüğünü savunmamaktadır. Burada konu edilen durum Zeki Arslantürk özelinde onun sosyolog ve din sosyoloğu olarak bilimsel faaliyetlerde bulunması bağlamında temsilcisi olduğu milli inşacı sosyoloji geleneğini tanıtmaktır. Malum olduğu üzere sosyoloji ekolleri sosyal gerçekliği yani tüm toplumsal olgu ve olayları kapsayıcı bir şekilde kuşatamamaktadır. Dolayısıyla sosyolojik paradigma mensuplarının ister ideolojik olarak isterse paradigmaya bağlı olarak toplumsal olan hakkında yaptıkları tespitler belirli bir perspektifi yansıtmaktadır. Burada önemli olan toplum hakkında yapılan tespitlerin, toplumu ve kültürü anlama şekillerinin savunusundan ziyade hangi ekolün penceresinden bakıldığını yorumlayabilmektir. En nihayetinde bir bilim dalının gelişmesi belli bir tarihsel sürece, ortak kavramsal çerçevelere ve bununla birlikte farklı ekollerin gerçekliği kavrayışına bağlı olarak şekillenmektedir.

Kaynakça

- Arslantürk, Zeki. *Din Sosyolojisi Din Sosyolojisinin Nedir'liği*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014.
- Arslantürk, Zeki. *Din Sosyolojisine Giriş*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015.
- Arslantürk, Zeki. "Türk Sosyolojisinde Erzurum Eklü: Fındıkoğlu Ziyaeddin Fahri: Hayatı, Eserleri ve Sistemi". *Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum*. 89-104. Erzurum, 2007.
- Arslantürk, Zeki. *Türk-İslam Düşünce Tarihinde Sosyal Düşünme Geleneği ve Milli-İnşacı Türk Sosyologları*. Ankara: Ertem Kafkars Yayınları, 2022.
- Arslantürk, Zeki. *Yokuşun Başında Naîma'ya Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2017.
- Arslantürk, Zeki - Amman, M. Tayfun. *Sosyoloji*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000.
- Arslantürk, Zeki - Konuk, Savaş. "Milli-İnşacı Türk Sosyolojisi ve Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Din Sosyolojisi Anlayışı". *Türk Dünyası Araştırmaları* 176 (2008), 19-55.
- Dikici, Erkan. *Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Sosyolojik Fikirleri*. Konya: Eğitim Yayınevi, 2020.
- Eröz, Mehmet. "Çeşitli İdeolojiler Karşısında Türk Milliyetçiliği ve İslamiyet", *Töre* 21 (1973), 3-6.
- Eröz, Mehmet. "Türk Kültürünün Gelişme Seyrine Kısa Bir Bakış" *Töre* 4 (1971), 5-10.
- Eröz, Mehmet. "Türk Millî Birliğine Doğru", *Töre* 9 (1972), 15-22.
- Farabî. *İdeal Devlet*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Giddens, Anthony. *Sosyoloji*. çev. Hüseyin Özel vd. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008.
- Gökalp, Ziya. *Kitaplar*, haz. Şevket Beysanoğlu vd. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Gözel, Uğur - Gürleyik, Halit. "Prof. Dr. Zeki Arslantürk'le Hayatı ve Çalışmaları Üzerine Söyleşi". *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 3 (2012), 169-181.
- Hacıb, Yusuf Has. *Kutadgu Bilig*. çev. Ayşegül Çakan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Kaya, Fatma Özlem. *Mehmet Eröz'ün Toplum ve Din Anlayışı*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Odabaşı, Fatma. "Prof. Dr. Zeki Arslantürk'e Göre Sosyoloji-Din İlişkisi ve Din Sosyolojisinin Konusu". *Toplum Bilimleri Dergisi* 5/9 (2011), 87-114.
- Sarıboğa, Sibel. *Ziyaeddin Fabri Fındıkoğlu'nun İlmi Hayatı, Milli Kültür ve Dil Anlayışı*. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Sökmensüer, Yaşar. "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu. *Türk Toplumbilimcileri* 2. haz. Emre Kongar. 115-146. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988.
- Talas, Mustafa. "Mehmet Eröz (1930-1986)". *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II*. der. M. Çağatay Özdemir. 301-323. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2008.

Taş, Kemaleddin. “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun Sosyolojik Görüşleri”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (2000), 607-620.

Turhan, Mümtaz. *Kültür Değişimleri -Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik-*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 4. Baskı, 2002.

Türkdoğan, Orhan. *Çağdaş Türk Sosyolojisi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003.

Türkdoğan, Orhan. *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2. Baskı, 1998.